

MAJLINDA RAMA

DISA VARIACIONE TË LIRIKËS SË SHEKULLIT XX

Qysh kur francezi *Bodler* do të botonte “*Spleen*”, poetika botërore do të njihnte një tjetër diskurs, jo vetëm për faktin se *Bodler* ishte emfatik në poezinë e tij, por edhe se, estetikisht vargu njohu një hop më cilësor. Poezia, aq më tepër ajo lirike, ka një shteg diapazonal, që bëhet karakteriale jo vetëm për bardët e këtij lëvrimi, por për këdo tjetër që synon të lirikojë.

Lirika europiane e shekullit XX ka hapur për lexuesin një dritare multikomunikimi letrar. Ajo nuk solli ndërlikime. Ishte e thjeshtë dhe pa konstruksion kompleksual, ndonëse ka edhe autorë që, megjithëse implementojnë vargun modern, bëhen edhe programatikë e të vetëkontrolluar.

Poezia ka kodin e vet komunikues me lexuesin, herë lehtësisht i dallueshëm dhe herë-herë pakëz i vështirë, por gjithnjë ekzistues. Një poezi flet, jo vetëm përmes fjalës, por edhe përmes efekteve tingullore dhe ritmike, duke krijuar kështu një ndjesi mbresëlënëse si në të lexuar, ashtu dhe në të dëgjuar. Tingulli, fjala, imazhi krijojnë trialen e ngjizjes së vargut, duke i dhënë formën e duhur poezisë. Por, për të qenë më konkret, le të marrim ngasje ilustrative:

Përmes titullit - oksimoronik “*Vdekje e ëmbël*”, poetizimi i *Bodlerit* vijon:

Aty në një copë truall plot humus e kërmij
Do desha ta gërmoj gropën time thellë vetë...
Të flija në harrim si peshkaqen nëpër dallgët.

Pra, në fare pak fjalë jepet një mjedis gjithë zbrazëtirë, ku “...*trupit pa shpirt endet i vdekur mes të vdekurish*”. Një tablo rrëqethëse torturash që dhemb. Një realitet, ku qenia njerëzore kërkon të thellojë gropën e vetë, si dëshmi e truallit të mallkuar, të braktisur nga fati e njeriu i mirë.

Shpesh është vënë re një tendencë e përdorimit të elementeve komparative për sa i përket poezisë lirike në kohë, ashtu edhe në mendim.

Lirikën dhe gjithë perceptimin mbi konceptin poezi, mund ta sillnim me një vlerësim të Lamartinit, i cili, te *“Fati i poezisë”*, do të ciklojë: *“Poezia është ndjenjë dhe ndijim, shpirt dhe materie; kjo është arsyeja që shprehëse e saj është gjuha e përsosur, gjuha shkëlqimtare, që e pushton njeriun tërësisht dhe plotësisht, është ide që përshkon tejmbanë qenien njerëzore, është ndjenjë e shprehur përmes shpirtit, është figurë e selitur në imagjinatën e njeriut, është muzikë që të ledhaton veshin”*.

Mendimi poetik ka një shtrirje përmes rrjedhës logjike të ligjërit dhe shprehësisë, çka kompletion tharmin poetik. Heroi i poetit lirik është në lëvizje, jo gjithherë një hero i tipizuar në konkrete. Ai mbishfaqet e nënshfaqet në trajtëza të ndryshme, si p.sh.: *një fije bari, lumi që dredhon zallishtes, teli i këputur i kitarës apo një mace e përhitur në shkallën e parë të pragshekullit...*

• Sjellim vargun e poetit amerikan Wallace Stevens (1879 – 1955): *“Bota juaj jeni ju. Unë jam në botën time”*. Kjo nuk duhet parë vetëm si klithmë e filozofisë së papajtueshmërisë, por edhe si një koncept kufijsh vizional. Nuk është as përplasje në bazë numrash (“JU”-“UNË”), nuk ka as “ju” të politesës (secila veç e veç e të gjitha së bashku), por poeti përdor ndarjen e “botëve”, duke dashur të mbrojë hierarkinë “Bota ime”, pa *“...diellin që duket si kënetë e zezë”* të një bote tjetër. Por mund të përmendim nga ky autor edhe krijimet: *“Sunday Morning”*, *“The Snow Man”*, etj.,

• Ndërkohë në rravgimin lirik të poezisë së Marianne Moore (1887 – 1972), nuk ka sesi t’i përvindhesh vargut: *“Deti është një koleksionist”* apo togut emërzues të epitetit metaforik *“sy grabitqar”*, të gjetjes *“gjeldeti-smerald”* etj. Amerikania Moore është personazh i njohur i letërsisë, vlerësuar me çmime të ndryshme prestigjioze, një poete që nxit ide dhe imazhe, mbështetur mbi një gjuhë, saktësisht të thukët figurative dhe me mesazh të qartë. Në një ese të shekullit të kaluar, William Carlos Williams do të shprehej për poeten: *“...ajo e ndjen veten vorbull të ngjarjeve të mëdha”*. Prandaj themi që në vargun e saj fjalëpakë: *“Deti është një koleksionist”*, poetja krijon një sintoni të paqte me atë që përbën shpirtin poetik. Ajo na sjell: kaltërsi dhe thellësi, akumulim dhe artikulation, frymëzim dhe ondulation, jep një botë të dallgavitur mes bubullimash...

Poetët lirikë modernë na shfaqen si gjenerata më e gjallë, më shprehëse, më emocionale. Tingulli që zbret prej këtij vargu, është i

mbrujtur me një frymë e cila depërton përmes natyrës dhe mendimit të kristaltë. Vargu i kësaj rryme ka një mendim asociativ, ku mrekullitë shprehen në fare pak fjalë. Poezia lirike moderne shetohet si e tillë, kulminative. Ajo ka një trend edhe drejt lidhjes së anës grafike me atë të shprehësisë, duke u përpjekur që mesazhi të impostohet qoftë edhe me anë të vlerësimit vizual. Por, lirika moderne e tejshtyn dhe zgjeron këtë nocion, përtej stadit konservativ. Ajo i jep mundësinë lexuesit që të marrë detajet e mjaftueshme dhe, pastaj, të jetë vetë ai, pra, lexuesi që, sipas imagjinatës së vet, të ndërtojë në mënyrë eksklamative ose jo, botën e pafundme lirike realo-fiction.

• *Elizabeth Bishop* (1911-1979), poetja tjetër amerikane, e cila me të drejtë është konsideruar si një nga poetet më të rëndësishme dhe të shquara amerikane të shekullit XX, fare natyrshëm derdh në letër këto vargje:

*“Në 6:00 ne jemi duke pritur për kafe,
duke pritur për kafe dhe thërrime bamirësie
që do të ishin shërbyer nga një ballkon
si mbretërit e vjetër, ose si një mrekulli. Ajo ishte ende errët.
Një këmbë e diellit, në një gurgullimë të gjatë në lumë”*

Pra, ku qëndron e veçanta e këtyre vargjeve? Ato janë të thjeshta dhe dehëse, shprehin me origjinalitet një çast, një gjendje, një mëngjes...

E meqë, morëm në shqyrtim poetë amerikanë, theksojmë se në Amerikë, poezia moderne e lëvruar aty rreth viteve 1900 - 1940 e më pas, deri në ditët tona, na rikujton se këto nota lirizmi kanë tingëlluar si metafizikë, duke synuar ta shpjegojnë në varg natyrën e qenies dhe realitetin. Kjo praktikë solli një erë të re ndryshimi, me qasje të theksuara mes shpirtit të poetit të lirë dhe lëndës krijuese. Përmendim më tej: *Harold Hart Crane* (1899–1932), *Robert Frost* (1874-1963), etj., të cilët thyen rekorde krijuese në skenën bashkëkohore letrare.

Por kjo vlen edhe për gjermanin *Gottfried Benn* (1886-1956), spanjollin *Federico Garcia Lorca* (1898-1936), britaniken *Mina Loy* (1882-1966), e shumë të tjerë, të cilët në kohë të ndryshme rritën ngrehinën e lirikës.

Kjo armatë poetësh lirikë në letërsinë botërore, duket se vjen elokuente në vargun e tyre me meditime krijuese mbi natyrën, krijimin, familjen, dashurinë, duke ofruar njëherazi edhe një pasuri të madhe shpirtërore. Këta poetë na vijnë më sensitivë dhe, herë-herë, vargu i tyre jep mesazh udhëzues e praktik, madje, përjetohet njësoj prej lexuesit.

Vargu lirik troket vullshëm dhe, për nga pikëpamja ndërtimore e strukturale, sjell një dukuri të përmasuar. Për hir të së vërtetës, lirika moderne ka tërhequr vëmendjen jo vetëm të letraristëve, por edhe të lingvistëve, sepse kjo lloj poezie ka imazh, shenjëzon me anë të gjuhës, ka nocion, konvencionohet përmes tingullit dhe ngjyrave...

*Kujtimi për diellin në zemër u mpak.
Bar i zbehtë.
Flokë të hershëm dëbore që larg
Era po nget...*

Shkruan kështu *Anna Ahmatova*, rusja e famshme që, ndonëse u kritikua për akmeizëm, u nderua me çmimet “*Honoris Causa*” dhe “*Etna Kaormina*”.

Poezia lirike ka një rrjedhë e natyrshmëri më dinamike. Motivet vulltojnë perceptimin më konkret dhe lexuesi është më i predispozuar drejt kësaj lloj poezie. Nëse do të ndaleshim te poeti zviceran, *Andri Peer*, ai ka një mënyrë tepër të veçantë, të natyrshme dhe të thjeshtë të ndërtimit të vargut, duke krijuar ura komunikimi fare të lirshme me lexuesin e tij. Le të citojmë prej *Peer* katrenën:

*Unë të lashë që ti të ikje
e lehtë dhe ajrore
me parfum vishnjeje dhe tymi
në buzët e tua gjysmë të mbyllura.*

Lexojmë sa me natyrshmëri: “...*parfum vishnjeje dhe tymi*”. Është një ikje. Ajo, e lehtë dhe ajrore... Po pse parfum vishnjeje? Sepse dashuria purpuron all; e kuqe dashuria dhe po kështu parfumi. Jo vetëm aromatisës, por edhe vishnje, ndërsa tymtaja mbështjell misterhëm gjithë atë ikje me “...*buzët e tua gjysmë të mbyllura*”. Lehtësisht kaq e perceptueshme dhe e thjeshtë kjo e poezi e *Peer*-it.

- E nisëm me poetët e huaj, për të mbërritur tek ajo që ka gjetur një simbiozë dhe sikronizim të paqte edhe në letërsinë shqipe. Mjafton të përmendim emra tingëllues, si: *Lasgush Poradeci*, *Martin Camaj*, poeti kosovar *Azem Shkreli*, *Ali Podrimja* apo *Frederik Rreshpja*, poetë këta aspak të dogmatuar, nga ndikimi i RealSoc-it dhe asfare konformal.

• “Nga Camaj te Camaj” do të formuloja një titull që “religjion” artin e lirizmit modern të poetit të njohur shqiptar, që jetoi në kapërcyellin e një kohe të vështirë për fatet e vendit. Profesor i katedrës së gjuhës shqipe, “shejzëtar” të “*Le Pleadit*”, Camaj sintetizon në shumëplanësi një poezi lirike, që bëhet shpeshhershëm referenciale për studiuesit dhe kritikët. Poezia e shkruar para viteve ’90-të të shekullit të kaluar nga shqiptarët përtej Shqipërisë, pati dhe “privilegjin” që u shpreh lirshëm dhe pa indikesat ideologjike të sistemit të kohës të instaluar në vendin tonë.

Kësisoj, poezia e Camajt shndërrohet në “orën e kohës” që nuk i ka ndalur rrahjet e tik-takjes në asnjë dekimë. “*Poezia e Martin Camajt, në çdo ind të saj, është poezi shqiptare; që nga largësia ku ishte e paracaktuar të krijohet, ajo fokusohet drejt hije-dritave të universitetit shqiptar, të cilat i kalonte pastaj aq imtësisht në kaleindoskopin e vet të papërsëritshëm që ishte edhe fyell, edhe organo, edhe arkaikonaivist, edhe modern*”, - vlerëson studiuesi Ymer Çiraku mbi veprën poetike të Camajt. Për hir të së vërtetës, lirika e Camajt përfshin Shqipërinë e pacak, duke u mbështetur në vulgun e trikohësisë: dje-sot-nesër. Brenga e Camajt ka një timbrim të veçantë, një rrekje e prajshme për t’u ngjitur në cakun e komunikimit të brezave, të elementimit të përcjelljes me natyrshmëri të fjalës së skalitur: “*Ndëgjo, ti djal, pse na jemi pleq*”, për të synuar drejt mesazhit të qartë të stafetës apo sjellja e një poezie me një botë të qashtë, ku kodatura e asaj që përcjell poeti, merr vlera sentencore, duke u shpërshfaqur si antologji të padiskutueshme e pakundërshtueshme didaktike:

*Por bijve të mij un kam u thanë tu’ u rritë:
Mos shkelni n’bukë,
Mos pështyni n’zjarrm,
Mos pështyni n’dritë! (Poezia “Besimi ynë”).*

Buka – Zjarri – Drita - një konotacion “triniteti” mes një “tercine” moralizuese të Camajt... Poeti mbeti atje, tej Atdheut, nëmur e ëndërrimtar, liriku i papërsëritshëm, duke skalitur vargjet tharmues dhe emblematikë:

*Kur tallazi të bijë në pushim
e njimij bimë ujse kryepesull të përshëndesin ngjyrat e agut
due me u kthye në jetë buzë ujit të kthjellët
që e njoh si vehten...*

... Kjo është brenga e *Martin Camajt* për mungesën e dheut mëmë te poezia “*Kthimi*”... Ai ishte liriku që shkroi shqip, frymoi shqip dhe përcolli artin poetik në të gjithë komponentët e duhur dhe i treti hapësirat përmes fjalës, duke bërë dhe që gegërishtja të fitojë nuanca të reja shprehëse.

• Nuk kish se si të mbetej jashtë vëmendjes poeti *Frederik Rreshpja*, një nga zërat më virtualë të lirikës shqiptare të fundshekullit të kaluar, por jo vetëm. *Rreshpe* ka një varg të veçantë, të mbushur gjithë klithmë e dhimbje, një varg apostrofik që vajton me kujën e erës që cijat xhamave të akullt të ditës së ftohtë gri:

*Një pemë në horizont si një njeri i braktisur.
Bien shirat mbi vetminë e saj.
Tringëllijnë telat e shiut
kur i bie violinës era.*

Pema e vetmuar, njeriu i braktisur, shira që pushtojnë trup peme dhe tela të këputur shiu mbi “violinimin” e erës - kjo është poezia e *Rreshpes*, që, nëse do t’i shtohet një fjalë tjetër, do t’i zbjerrej mrekullia ndërtimore.

• Ndërsa vargjet e *Podrimes* bien aromën e dashurisë për tokën, vendlindjen, dheun e mëmës dhe të babës, cakun e të parëve, gurin e varrit, truallin e larë me gjak...

*Unë, biri yt, Kosovë t’i njoh dëshirat e heshtura,
t’i njoh ëndrrat, erërat e fjetura me shekuj,
t’i njoh vuajtjet, gëzimet, vdekjet...*

E shkruar në formë elegjiake, madrigal, vjershë meditative, eklog, stanca, epigrame, poezia lirike është dhe mbetet një nga format më komunikuese me lexuesin. Vargu vjen i brishtë, i ashpër; i butë, por edhe i “sertë”; i tingullt, por edhe i memectë; i bukur, por edhe i mrekullueshëm. Ai bëhet rigëz çeltirës së kaltër të letërsisë... Bie, ngjitet, lakohet, bëhet lidhëz, josh, grish “mëkatton”, kulmon, klith, belbet, trishtet e rend... Lirika ka thyer tribunalin e elitës dhe nektarit letrar. Ajo ka një shtrirje diametralisht universale dhe ka vesuar në të shkuarën, të tashmen, duke shtruar traditën e së tejmes...